

Opstad Tvangsarbeidshus.

Av Arne Omsted.

De bestemmelser som fastslaar ordningen av tvangsarbeidsvæsenet i Norge indeholdes i »Lov om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide« av 12 december 1903. For indholdet av denne lov saavel som for den tidligere ordning av vort tvangsarbeidsvæsen har ekspeditionschef *Woxen* gjort utførlig rede i »Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen«, aargangene 1901 side 39 flg. (særlig side 60—65) og 1905 side 82 flg. (særlig side 92—93). Nævnte tidsskrift indeholder ogsaa, i aargangen 1901 side 181 flg., fra nærværende forfatters haand, en oversigt over den norske »Lov om løsgjængerer, betleri og drukkenskap« av 31 mai 1900, og — i aargangen 1907 side 16 flg. — en av nuværende bureauchef i Fængselsstyrelsen *Hartv. Nissen* levert fremstilling av planerne for tvangsarbeidsvæsenets omordning i Norge.

Som det fremgaar av sidstnævnte fremstilling nedsatte justisdepartementet høsten 1905 en komité som skulde avgi forslag om istandbringelse av nye tvangsarbeidshus. Komiteens indstilling av 21 mars 1907, som i det væsentlige blev bifaldt av justisdepartementet, gik i korthet ut paa at de kvindelige tvangsarbeidere fremdeles skulde behandles i landsfængslet i Kristiania, hvor der siden august 1907 er indrettet en tvangsarbeidsavdeling. Av de mandlige tvangsarbeidere skulde de unge anbringes i en særlig anstalt som tænktes indrettet i Sems hjelpefængsel i nærheten av Tonsberg, mens Trondhjems landsfængsel skulde utvides og tas i bruk som tvangsarbeidshus, fortrinnsvis for ældre, sædvanmæssige forbrydere, løsgjængere og drukkenbolter. Til optagelse av de øvrige skulde oprettes en ny anstalt paa Jæderen. Paa denne maate vilde man faa plads for 450 à 500 mandlige tvangsarbeidere.

Løsgjængerloven var sat i kraft 1ste august 1907, idet de mandlige tvangsarbeidere foreløbig blev innsat i de gamle kommunale anstalter i Kristiania og Bergen. I de aar som medgik til forberedelsen av den nye ordning viste det sig at der ikke blev innsat saa mange tvangsarbeidere som forut-sat. Da det navnlig var meget faa unge mænd som blev dømt efter løsgjængerloven blev planen om oprettelse av en særlig anstalt for saadanne foreløbig stillet i bero. Heller ikke har det foreløbig vist sig nødvendig at foreta den paatænkte utvidelse av anstalten i Trondhjem eller endog at nedlægge den som landsfængsel. Imidlertid blev her i mars 1914 oprettet en tvangsarbeidsavdeling.

Den 25 april 1907 fremsatte regjeringen proposition om indkjøp av det saakaldte Opstadfelt paa Jæderen til anleg av det nye tvangsarbeidshus. Stortinget bifaldt propositionen, og sommeren 1907 blev eiendommen indkjøpt for omkring 89 000 kroner.

Angaaende eiendommens beliggenhet, størrelse m. v. henvises til bureauchef Nissens oven nævnte fremstilling side 25—26.

Hosten 1907 blev der git direktør ved Akershus landsfængsel A. Smedal og undertegnede i opdrag at utarbeide planer for den nye anstalt. Plankomiteens indstilling var færdig i december 1908.

Angaaende de principer som burde lægges til grund for anlegget anfører komiteen følgende:

»Blandt almenheten er vistnok den opfatning adskillig utbredt, at det skulde kunne la sig gjøre at anbringe tvangsarbeidere i arbeidshus, utstyrt i det væsentlige som almindelige fattiggaarder, uten særlige foranstaltninger sigtende til gruppering av tvangsarbeiderne, til isolation av de farlige elementer, forebyggelse av rømning, betvingelse av opsætsighet og lignende, og med en forholdsvis faatallig opsynstyrke.

Vi finder imidlertid paa det sterkeste at maatte fraraade at arbeidshuset paa Opstad anlægges efter dette system. Det

er nemlig vor overbevisning at en anstalt indrettet paa denne maate vilde vise sig ganske utjenlig til sit oiemed og efter kort tid maatte ombygges.

De personer som skal anbringes i tvangsarbeidshus, kan nemlig ikke sammenlignes med belægget i vore fattiggaarder. Disse er nærmest bestemt til at opta gamle eller svake-lige personer, som ikke kan forsørge sig selv. Den som ikke liker sig i fattiggaarden, kan naarsomhelst gaa sin vei.

I tvangsarbeide indsættes vedkommende derimot i regelen meget mot sin vilje, blir for lang tid berøvet sin frihet og tvinges til regelmæssig arbeide. Tvangsarbeide har saaledes langt større likhet med fængselsstraf. Fælles for begge er frihetsberøvelsen, som føles som det store onde. For vedkommende selv kan det komme nogenlunde ut paa et, enten han anbringes i et fængsel eller i et tvangsarbeidshus. Det er væsentlig indsættelsestidens varighet det for ham kommer an paa, og denne vil gjennemsnittlig neppe bli kortere i vore tvangsarbeidshus end i landsfængslerne.

Det er ogsaa en stor vildfarelse at tro at tvangsarbeidshusenes belæg utelukkende skulde bestaa av ufarlige elementer. Efter løsgjængerlovens § 4 indsættes personer som antages til sedvane helt eller delvis at ernære sig ved straffbare handlinger, som kan medføre høiere straf end bøter, efter lovens § 5 saadanne som volder fare for den almindelige sikkerhet, og blandt dem som indsættes efter de øvrige bestemmelser i løsgjængerloven, er der et stort antal som er straffet for forbrydelser. I virkeligheten bestaar tvangsarbeidshusenes belæg for en stor del av de samme elementer som befolker vore landsfængsler. Straffelovens § 39 gir ogsaa anledning til at anbringe i tvangsarbeidshus personer som er farlige for retssikkerheten, nemlig tiltalte som paa grund av formindsket tilregnelighet frifindes eller idømmes nedsat straf. Retssikkerheten vil neppe være synderlig betrygget, om saadanne personer anbringes i en anstalt der er utstyrt som en almindelig fattiggaard.

Vi vil ikke hermed ha sagt at størsteparten av tvangsarbeiderne er farlige folk. Heller ikke at det skulde være

nødvendig at holde størstedelen av dem indespærret i fængselsmæssige anstalter. Tvertimot er det vor mening at en betydelig del av tvangsarbeiderne (som forøvrig ogsaa av straffangerne) lar sig behandle uten altfor sterke baand og anvende til arbeide i fri mark uten nogen urimelig sterk bevogtning. Men dette lar sig alene gjøre, hvor man har anledning til at sigte ut de farlige elementer. Dette er atter igjen først mulig, hvor man har leilighet til tilstrækkelig længe at iagttta den nyindkomne og vinde det kjendskap til ham som utkræves for at vite, hvorledes man bør ta ham. Videre maa man indrette sig saaledes, at man kan gruppere belægget i mindre, indbyrdes adskilte avdelinger og ved første tegn til gjæring er istand til at isolere lederne og om fornødent uskadeliggjøre et større antal av de menige.

Der kan nævnes nok av eksempler paa faren ved at anbringe tvangsarbeidere i daarlig utstyrte anstalter.«

Komiteen nævner her en række tilfælde av mytteri og lignende uregelmæssigheter som har fundet sted ved tvangsarbeidsanstalter i Norge og andre land, og sammenfatter derpaa de krav, som av hensyn til anstaltens sikkerhet og opretholdelse av disiplin og orden maa stilles til et tvangsarbeidshus paa landsbygden, i følgende punkter:

»1. Der maa findes et tilstrækkelig antal celler. At der skal være adgang til at holde tvangsarbeiderne i enrum, naar det findes hensigtsmæssig eller de selv ønsker det, er forøvrig ogsaa forutsat i loven og er efter alle erfaringer fra lignende anstalter nødvendig. Cellerne har anvendelse i mange forskjellige tilfælde: for indkommende, for utgaaende, for syke eller sykelige, for personer hvis sindstilstand i kortere eller længere tid gjør mere ro ønskelig, for personer som av en eller anden grund særlig skal iagttages, for personer som er for gode til at blandes med flokken, for daarlige personer hvis moralske indflydelse paa de andre er særlig uheldig, for personer med perverse kjønslige tilbøieligheter, for urostiftere m. v. Endelig er det nødvendig stadig at ha et antal ledige celler til disposition, om det

skulde trænges for at undertrykke i sin begyndelse mulige tilløb til mytteri og sammenrottelse.

Det mindste antal celler som kræves for et gennemsnitsbelæg av 200 mand, er 30 à 40.

2. De til ophold for tvangsarbejderne bestemte bygninger maa være mest mulig i l d s i k r e. Dette tilsiges først og fremst av hensynet til alle de personer som holdes inde-spærret i avlaaste rum. Opstaar der om natten ildebrand i en anstaltbygning av træ, vil der være overmaade liten sandsynlighed for at alle kommer ut. Dette hensyn forekommer os at gjøre det tvilsomt, om man har moralsk ret til at spare nogen av de utgifter hvormed det er forbundet at gjøre bygningerne ildsikre.

Saa meget større vegt maa der lægges herpaa, som man med stor bestemthet kan gaa ut fra at der for eller senere vil bli gjort forsøk paa at brænde anstaltens hus av, hvis der er nogen utsigt til at et saadant forsøk vil lykkes. Vi henviser til de i tvangsarbeidskomiteens indstilling side 27 anførte oplysninger om de ildspaesættelser som i de senere aar har fundet sted i vore tvangsarbeidsanstalter og fængsler.

Ved siden av faren for de indsatte vil vi fremhæve den overordentlig store økonomiske risiko ved træbebyggelse, hvad enten bygningerne holdes assurert, eller staten er sin egen assurandør.

Kravet paa ildsikkerhet kan alene tilfredsstillen ved at man bygger av mur med ildfaste gulv. Dette hensyn taler ogsaa for anvendelse av centralopvarmning og elektrisk lys.

3. Bygningerne maa være saaledes indrettet at der er anledning til at gjennomføre en hensigtsmæssig gruppering av tvangsarbejderne. Navnlig maa store fælles sove- og spise-lokaler undgaaes. Saadanne er ikke alene forkastelige av sikkerhetshensyn, idet store fællesrum gir tvangsarbejderne leilighet til at istandbringe komplottter og sammenrottelse og til at optræde i samlet flok. Men ogsaa hensynet til den moralske smitte gjør det paakrævet at kunne gruppere belægget efter alder, tidligere domfældelser o. s. v. Dette er almindelig anerkjendt. En av de største autoriteter paa dette

omraade, geheimeraad dr. Krohne, uttaler herom i »Lehrbuch der Gefängniskunde«, side 309, »at mangelfulde lokaler for en stor del bærer skylden for at tvangsarbeidet viser saa daarlige resultater«.

Det her omhandlede hensyn gjør, at vi helst skulde ønsket at kunne foreslaa anstalten indrettet efter det system som i denne henseende ubetinget er det mest fuldkomne, enrumssystemet, saaledes at hver mand kunde tilbringe natten og hviletiderne i eneværelse. Det er alene hensynet til de økede anlægsutgifter, som har bevæget os til at frafalde dette krav og bli staaende ved at foreslaa tvangsarbeiderne fordelt paa sovelokaler hvert for hoist 8 mand, som hver har sit avlukke (box), hvor hans seng staar, og hvor han stenges inde for natten.

4. Lokalerne maa være saaledes anordnet at de er let oversigtlige og lette at bevogte. I ugreit anordnet og litet oversigtlige lokaler er det ikke alene vanskelig at ha det overblik som er fornødent til ledelse av det hele og til opretholdelse av disiplin og orden, men uhensigtsmæssige lokaler kræver ogsaa en betydelig større opsynstyrke end en vel indrettet anstalt, og er derfor meget kostbarere at drive.«

De nævnte krav antok komiteen alene kunde fyldestgjøres ved anlæg av en central anstalt, ikke ved at indrette flere selvstændige smaa anstalter rundt omkring paa feltet. I indstillingen anføres videre:

»Hermed er ikke utelukket at de tvangsarbeidere som ikke skal holdes i celle, kunde fordeles i kolonier, knyttet til centralanstalten. Det er imidlertid vor mening at heller ikke en saadan ordning vilde være heldig. For det første blev det nemlig kostbart at opføre disse bygninger spredt utover den udyrkede hei, blandt andet fordi der maatte lægges vei og vandledning til hver av dem. Dernæst vilde administrationen bli tungvint — man tænke sig bare, hvilket arbeide det maatte bli for anstaltens funktionærer at øve det daglige tilsyn med arbeiderne, og hvor vanskelig det blev at vinde det fornødne personlige kjendskap til hver enkelt

av disse, naar de maatte opsøkes i fjerntliggende kolonier. Driften vilde bli kostbar, idet der til bevogning av spredte kolonier trænges en større opsynsstyrke end til det samme antal tvangsarbeidere samlet paa et sted; bare til natvaktjenesten vilde der saaledes trænges langt flere betjenter ved et kolonimæssig anlæg end ved et samlet. Arbeidernes sys-selsættelse i den mørke tid og under uveir vilde volde vanskeligheter og falde tungvint, idet man maatte holde egne lagere for materialer og for færdig arbeide, eget verktøi m. v. ved hver koloni. Likesaa ilde var det at gaardsdriften vilde bli kostbar og tungvint, om man dyrket op flere indbyrdes fjerntliggende jordstykker, saa at man blev nødt til at fragte akerbruksredskaper, indhostningsmaskiner o. s. v. lange veier over myr og hei fra det ene jorde til det andet. Man maatte desuten snart opføre egne uthus og holde egen besætning paa hver af kolonierne — og det længe før det opdyrkede areals størrelse tillot at holde saa mange kreaturer at en deling av besætningen av den grund var paakrævet.

Mens vi saaledes vilde anse det som fuldstændig forfeilet i enhver henseende, om man fra først av vilde opstykke anstalten i spredte kolonier, saa mener vi at det paa et senere trin i anstaltens utvikling vil fremby sig som det naturlige at anlægge nogen gaarder i større avstand fra centralanlægget — paa lignende maate som man har indrettet sig ved anstalten Witzwil i Bern (se »Fængselsforhold i Kanton Bern«, Reiseberetning av direktør Smedal, side 14). Dette tidspunkt indtræder, naar opdyrkningen har omspændt et saa stort areal omkring centralanlægget at det blir for lang vei at kjøre avling og gjødsel. Da vil det være hensigtsmæssig at oprette flere eller færre avlsgaarder. Da vil ogsaa kvægbesætningen ha naadd en saadan størrelse at det vil være heldig at dele den og f. eks. skille ungfæet fra og holde det i eget fjøs, helst fjernet fra den øvrige besætning, med egne beiter o. s. v. Ved en saadan avlsgaard kunde tvangsarbeidere av de høiere klasser, som overgang til friheten, anbringes til arbeide under friere forhold og

under ringere tilsyn end ved hovedanstalten. Man skulde ikke her anbringe flere arbeidere end der trængtes til rogt av kreaturerne og til den daglige drift iøvrig. Denne vilde opta det meste av deres arbeidstid, saa man slap at træffe særlige foranstaltninger til deres sysselsættelse. Disse gaarder, som indgaar i vor plan, er som det vil sees, noget helt andet end det foran omtalte system. De behøver ikke i nogen henseende at gives et fængselsmæssig utstyr, da man her alene skal anbringe arbeidere som helt ut er at stole paa. For dem vil desuten opholdet ved en av kolonierne staa som en saa attraaværdig begunstigelse at de vil vogte sig vel for ved slet forhold at forspilde den.

Disse gaarder er ikke medtat i vor plan til den første bebyggelse, men de vil efter vor opfatning utgjøre den naturligste og hensigtsmæssigste form for en senere utvikling av anstalten.«

Endelig hidsættes hvad komiteen anfører angaaende det meget omtvistede spørsmål, om der skal være maskiner i anstalten:

»Ved et anlæg som det foreliggende vil det ogsaa være nødvendig at ha til sin raadighet maskinkraft. Det vil kræves allerede av hensyn til jordbruket, nemlig til drift av tærsk- og hakkelsmaskine, gropekvern, torvmaskine m. v. Saaledes som vi mener at arbeidsdriften bør lægges an, vil der ogsaa trænges maskinkraft til haandverksdriften. Vi mener nemlig at man bør indrette sig saaledes, at det som anstalten trenger av simplere akerbruksredskaper og lignende, baade kan forarbeides og repareres ved anstaltens egne verksteder.

Likesaa vil der, navnlig hvis anstalten skal tages i bruk, for det hele bygningskompleks er færdig, bli spørsmål om at forarbeide dører, vinduer og forskjellige slags inventar. Skal arbeidet bli andet end det rene pusleri, maa verkstederne være forsynet med haandverkets almindelige hjælpemaskiner. Her kommer forovrig ogsaa et andet hensyn til, som vi ikke tillægger liten vekt, nemlig hensynet til den op-

dragende side ved arbeidet. Det er vistnok en lære som har sine tilhængere, at maskinkraft skal være banlyst fra fængselsmessige indretninger, og at man hvor der trænges kraft, skal anvende fanger til at fremstille den. Dette system er ogsaa gennemført ved enkelte anstalter. Saaledes er ved flere tyske fængsler og tvangsarbeidshus et større antal fanger dagen lang beskjæftiget med at drive svære pumpeverk, som besørger vandforsyningen. Var opgaven at gjøre angjældende lei og kjed av arbeidet, kunde man neppe finde et bedre middel. Noget lignende gjælder ethvert arbeide, hvorved den enkelte ser litet eller intel resultat af sin personlige virksomhet. I det hele tat er det en stor feil at gjøre anstaltarbeide til noget for sig selv, forskjellig fra andet arbeide og navnlig mindre produktivt. Hensynet til den opdragende side ved saken taler for at ta nutidens sedvanlige hjelpemidler i sin tjeneste, hvorved arbeideren faar noget fra haanden og ser resultater av sin virksomhet. Derpaa beror i virkeligheten arbeidsglæden. Ingen fremmelig snekker falder i vore dage paa at kløve en planke med haandsag; heller ikke i en tvangsarbeidsanstalt skal man gjøre en saa urationel anvendelse av arbeidskraften. Hertil kommer ogsaa, at den som er blit vant til at anvende de hjelpemidler som nu for tiden i det fri liv anvendes i vedkommende arbeidsgren, langt bedre vil kunne gjøre fyldest for sig, naar han kommer paa fri fot, end den som er oplært i forældede arbeidsmetoder. Derfor skal verkstederne være forsynt med de sedvanlige arbeidsmaskiner, snekker- og hjulmakerverkstedet med cirkelsag, baandsag, fræsemaskine og dreierbænker, i smien skal findes jerndreierbænk, boremaskine o. s. v. Det er selvsagt at alle disse maskiner maa drives fra samme kraftkilde, og for at undgaa lange overføringer bør de lægges i nærheten av denne.«

Overensstemmende med sit opdrag hadde komiteen utarbeidet plan for en anstalt for et gjennemsnittsbetrag paa 200 mand. Da antallet av mandlige tvangsarbeidere ved utgangen av 1908 ikke var steget høiere end til 162, foreslog

regjeringen — som forøvrig i det væsentlige gav plankomiteens indstilling sin tilslutning — at man foreløbig bare skulde igangsætte opførelsen av to av hovedbygningens fire floier, hvorved anstalten bare vilde komme til at rumme høist 120 mand. Imidlertid viste det sig, før man var færdig med fundamenteringsarbeiderne, av hensyn til det stigende antal indsættelser nødvendig at bygge anstalten helt færdig med en gang efter den oprindelige plan.

Tegningerne til anstaltens bygninger er i samarbeide med plankomiteen utført av arkitekt O. Ekman, der ogsaa blev antat som utførende arkitekt.

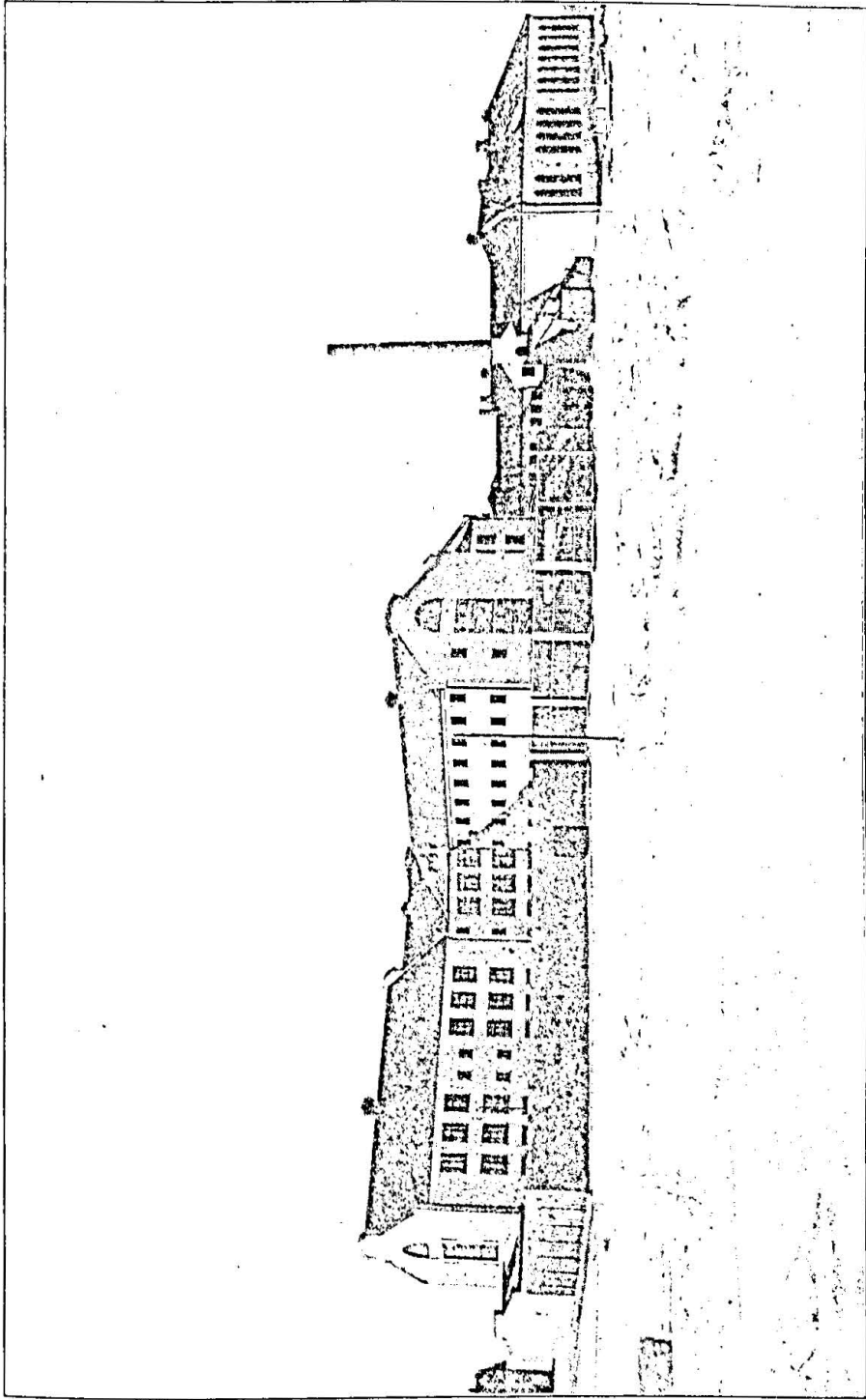
Bygningerne, som ligger frit uten at være omgitt av ringmur, bestaar av en 3-etages hovedbygning i korsform og — i direkte forbindelse med denne — en énetages økonomi- og verkstedbygning som paa to sider omgir den ene av de to luftegaarder.

Hovedbygningen dannes av 4 floier som gaar ut fra en fælles midthall, nemlig administrationsfloien, i flugt med den cellefloien og, retvinklet paa disse, de to sidefloie.

Gjennem hovedindgangen, som vender mot sydvest, kommer man ind i administrationsfloien, som er 17,5 m. lang og 15 m. bred og indeholder, i Kjælderen 8 straffeceller samt et par lagerrum, i 1ste etage kontorer for de overordnede funktionærer og gjennom 2den og 3die etage kirke- og forsamlingslokale. I kirken er der, for funktionærene, et større galeri med opgang fra hovedindgangen, og — med indgang fra midthallen — et mindre galeri hvor under gudstjenesten et par av betjentene har sin plads.

Fra administrationsfloien fører ildfaste dører ind til midthallen, hvorfra man har oversigt over de 3 øvrige floier. Disse er panoptiske som i et almindelig cellefængsel, med aapne korridorer og galerier i 2den og 3die etage. I hver floi fører en jerntrep op til galerierne, og ved midthallen en indebygget jerntrep fra kjælder til loft.

Cellefloien som er 26 m. lang og 13,5 m. bred indeholder 32 celler, 2 sykerum, bibliotek, vaktrum og 4 lager-

rum. Endelig findes i hver etage en spylcelle med schakt, hvorigjennem klosetbøtternes indhold tømmes ned i en pudretvogn som kjøres ind i det tilsvarende rum i kjælderen.

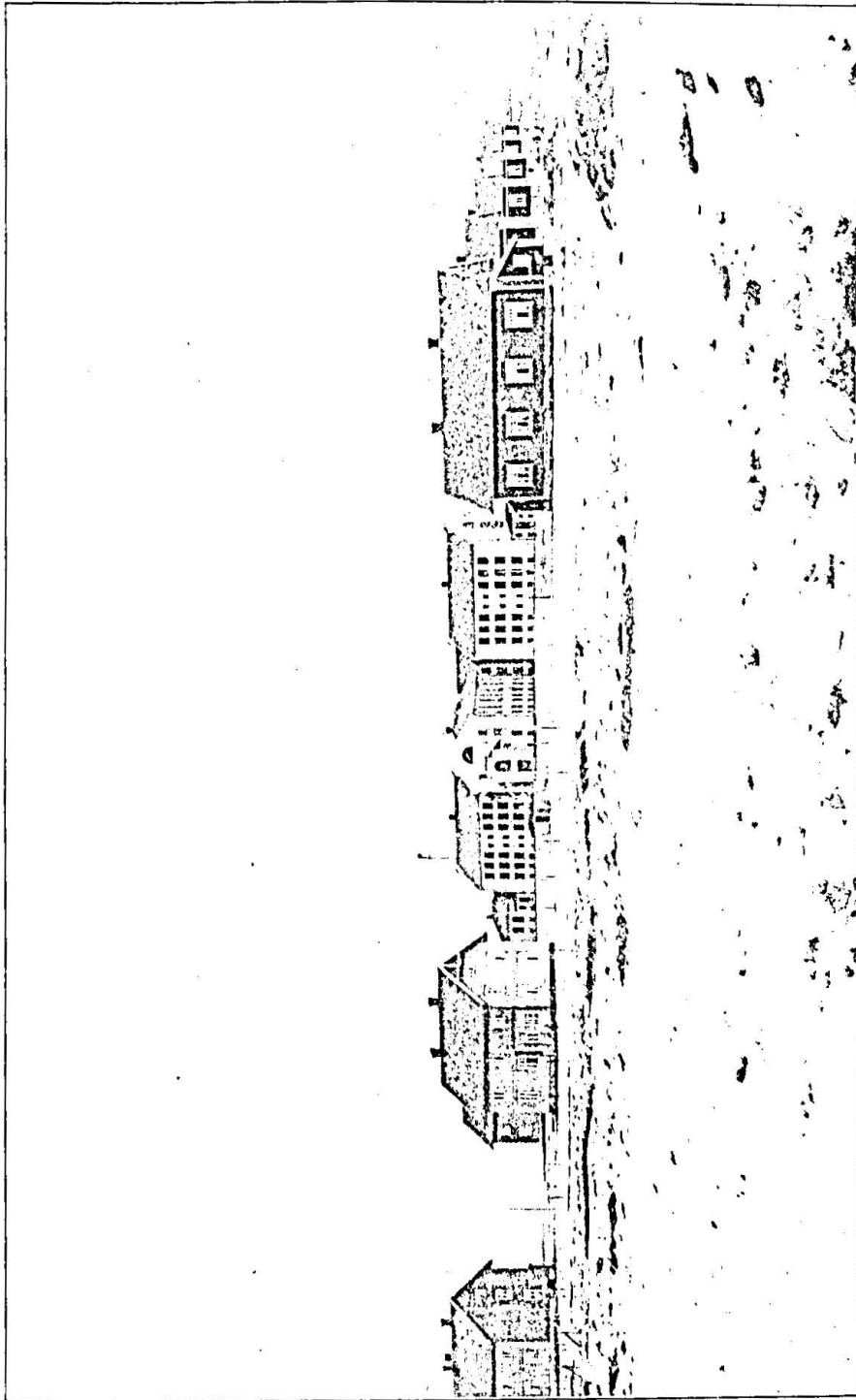
I hjørnerne mellem cellefloien og de to sidefloier er der paa begge sider i hver etage indrettet et trapezformet rum, 11 m. langt og 4,82 m. dypt. Av disse 6 rum er det ene i 1ste etage indredet til bad, med 2 kar og 8 duscher, mens de øvrige 5 brukes som arbeidsrum, for malere, skomakere, skræddere, kurvmakere og mattebindere.

De to sidefloier er like; de er 30,28 m. lange og 17,50 m. brede og indeholder tilsammen 24 fællesrum, nemlig hver floi 4 i hver etage. Disse fællesrum, som er bestemt til ophold for tvangsarbeiderne om natten og i hviletiderne, er 10,50 m. brede og 5,80 m. dype; i hvert av dem er ved mellemvæggen av rabbitz indrettet 8 soveboxer, 1 privet og 1 klædeskab. Hver af floiene indeholder desuten i hver etage et rum som er 3,80 m. $\times$ 3,0 m. Av disse 6 rum brukes 1 til kontor for lægen, 1 for vaktmesteren, 1 til vaktværelse, 1 til sykecelle, 1 til almindelig celle og 1 til lagerrum for kler.

I nordvestre floi findes en elektrisk dreven heis, hvor med maten bringes op i 2den og 3die etage.

Under Cellefloien og de to sidefloier er der kjælderrum, i antal og størrelse svarende til rummene i 1ste etage. Efterat anstalten er sat i drift er nogen av disse rum indredet, dels til arbeids-, dels til lagerrum.

Hovedbygningen (saavel som økonomibygningen) opvarmes ved damp fra maskinanlæggets høitryksskjeler og er utstyrt med en udmerket ventilation. I 1ste etage i midt-hallen er anbragt en elektrisk dreven ventilationsvifte som fører frisk, opvarmet luft (1350 kubikfot i minuttet) ind i korridorerne. Fra disse drives den friske luft gjennom ventiler ind i alle arbeids- og sovelokaler. Fra hvert av disse føres den forbrukte luft gjennom avtrækskanaler — en særskilt for hvert rum — op paa loftet, hvor alle avtrækskanaler forenes i samlekanaler, der munder ut i en luftsuger for

hver floi. Takket være denne ventilation er man fri for den eiendommelige »fængselslugt« som pleier at herske i anstalter av denne art.

Hovedbygningen — saavel som økonomibygningen — er mest mulig ildfast bygget. Alle gulv og galerier er utført i armert beton dækket med asfalt — loftgulvene dog med cementpuds.

For enden av hver av sidefloiene ligger et en-etages forrum, hvortil er indgangsdør saavel fra den indelukkede luftegaard som fra hovedfaçaden mot sydvest. Forrummene er ved vægger og dører med glas adskilt fra sidefloienes korridorer; fra nordvestre flois forrum fører dør ind til opvaskrummet i økonomibygningen. I forrummene er anbragt numererte hylder, hvor arbeiderne naar de gaar ut sætter sine seildukssko, naar de kommer ind sine træbundstovler. Derved undgaar man at trække jord og søle ind i anstalten.

Paa begge sider av cellefloien ligger rummelige luftegaarder, hvorav den ved sydøstre floi paa de to sider er indhegnet med en 4 meter høi mur av jernbeton, mens den anden luftegaard for den væsentlige del er omgitt av bygninger — cellefloien, nordvestre sidefloi og økonomibygningen — for et kortere stykke av en mur som beskrevet.

Cellefloien har mot nordost utgang til 8 vifteformete luftestraaler med vægger av jernbeton og gitterverk foran.

Økonomi- og verkstedbygningen bestaar av to floier som danner en ret vinkel og utvendig maaler henholdsvis 58 m. og 33,5 m. Den indeholder følgende rum: Kjøkkenavdelingen, bestaaende av kjøkken (9,5 m. × 6,75 m.) med 4 dampgryter (2 paa 400 liter, 1 paa 300 liter og 1 paa 150 liter) anbragt midt i rummet, potetkoker og komfur ved siden av hinanden paa den ene væg og kjøkkenbænker med skap rundt væggene. Opvaskrum med 4 opvaskkummer med varmt og kaldt vand midt i rummet og disker rundt væggene. Skræller i — for rensning av poteter, grønnsaker, fisk m. m. — med utgangsdør mot nordvest og nedgang til proviantkjølderne. 2 mindre pro-

via n f r u m, adskilt ved en gang som fører ind til b a k e r i e t, der er utstyrt med en underfyrings bakerovn. Gulvet i kjøkkenavdelingen er støpt i jernbeton: i kjøkken, opvaskerum og bakeri er det belagt med fliser.

F y r h u s e t skyter 5 meter ut fra bygningens nordvestre side. Kjelerummets indvendige dimensioner er 10 m. $\times$ 7,5 m. Der er anbragt 2 høitryks vandrørskjeler med henholdsvis 68 m² og 49 m² heteflate, med elektrisk drevne fyringsapparater (stokere), fornødne saulerør for damp, forvarmere, fodepumper m. m. Paa jernbjelker over kjelerne er anbragt en kobberforet varmtvandsbeholder paa 6000 liter, som leverer vand til kjøkken, bad, vaskeri m. v. Kjelerne har avtræk til en 25 m. høi skorsten.

M a s k i n r u m m e t (6,5 m. $\times$ 5,0 m.) ligger ved siden av kjelerummet. Her er opstillet en lukket, høitryks, compound dampmaskine, som maksimalt utvikler 75 eff. hk. Til den er direkte koblet en trefase generator med normal ydelsesevne 65 kva. Derhos er anbragt apparattavle med tilbehør for det elektriske lys- og kraftanlæg. Dampanlægget kan levere den fornødne elektriske energi for belysning og for arbeidsmaskinerne. Man har imidlertid desuten sikret sig tilstrækkelig energi for hele driften ved kraftoverføringsanlæg fra Jæderens Elektricitetsverk (vandkraft). Med de nuværende høie kulpriser lønner det sig at ta det hele energiforbruk fra overføringsanlægget og at bruke dampanlægget alene som reserve.

Det m e k a n i s k e v e r k s t e d (9 m. $\times$ 5 m.) ligger ved siden av maskinrummet. Der er foruten filebænker opstillet en bormaskine og en jerndreierbænk.

Fra det mekaniske verksted kommer man ind i s m i e n, som er 10 m. $\times$ 6,75 m. og er utstyrt med 2 dobbelte esser med elektrisk drevne vifter, slipesten, smergelskive, platesaks, lokmaskine og hjulring-krummer.

S n e k k e r v e r k s t e d e t danner hjørnet i bygningens rette vinkel. Det er 16,5 m. $\times$ 7,5 m. Der findes foruten 6 større og 3 mindre høvlbænker cirkelsag, baandsag,

avrette-høvl, tykkelsehøvl, fræsemaskine og bormaskine. Arbeidsmaskinerne drives av elektriske motorer som staar i kjælderens.

Vaskeriet ligger i flugt med snekkerverkstedet og indtar en gulvflate av 15,5 m. $\times$ 9,30 m. Ved en murvæg er rummets sydøstre del i 4,5 meters bredde avdelt til tørkerum. Her tilføres gjennom en kanal av jernplater frisk luft ved hjelp av en elektrisk dreven vifte. Ved rabbitzvægger i rummets halve høide er vaskeriet delt i sorteringsrum, vaskerum og rullerum. I vaskerummet findes desinfektionsapparat samt en elektrisk dreven centrifuge. De to klæderuller drives likeledes ved elektrisk kraft. Foruten for anstalten selv utføres ogsaa vask for de militære avdelinger paa Malde eksercerplads.

I økonomibygningen er der smijerns-vinduer uten gitter. Av samme slags er ogsaa de store gavlvinduer for enden av hovedbygningens 3 floier og vinduerne i kirken. Alle de øvrige vinduer og alle dørene med tilhørende laas i hoved- og økonomibygningen saavel som alt gitterverk samt jernkonstruktionerne og nettingverket foran soveboksene er utført i Kristiania tvangsarbeidsanstalt. Saagodtsom alt inventar saavel til kontorerne som til de for tvangsarbeiderne bestemte rum er arbeidet dels i Bodsfængslet dels i Kristiania tvangsarbeidsanstalt. Opførelse av kulskur, materialskur, redskapsskur, stenhuggerskur og benzinhus, maling av hoved- og økonomibygningen utvendig, isolation av alle rørledninger, spækning av kjældermurene indvendig samt indredning av kjælderrummene er, saavel som veianlæg og planering av det omgivende terræn, utført av tvangsarbeiderne, efterat anstalten er sat i drift. Paa denne maate er meget betydelige beløp av anlægsutgifterne indgaat i fængselsvæsenets kasse som arbeidsindtægt.

De 10 funktionærboiliger er alle opført av træ. Kun direktøren har enebolig; de øvrige gifte funktionærer bor to i hvert hus. Dog er der i den saakaldte messebygning bolig for en gift og 8 ugifte betjenter, likesom der i de gamle

hus paa 4 av de gaarder hvorav den indkjöpte eiendom bestaar er indredet boliger for 4 gifte og 4 ugifte betjenter. Kasserer og sekretær har hver sit kvistværrelse i to av dobbelboligerne.

Anstalten faar sin vandforsyning fra et opkomme paa eiendommen, ca. 1½ kilometer fra bygningerne. Kilden gir gjennemsnittlig mellem 60 og 70 000 liter i døgnet. Vandet ledes først i 3" ledning til et samlebassin som er muret i graasten og holder 20 × 10 × 3 m. og saaledes rummer 600 000 liter og som ved en skilleveg av armert beton er delt i to like deler. Herfra føres vandet ca. 1000 meter med 40 meters fald i 6" ledning ned til anstalten. Saavel i hovedbygningen som i funktionærboligerne er der i hver etage anbragt stendere med paakuplede brandslanger. Desuten findes utenfor bygningerne 5 dobbelte hydranter for 2" brandslanger.

Arbeidshuset blev aapnet i midten av april 1915. Av tvangsarbeiderne fra Kristiania tvangsarbeidsanstalt blev 6 som ansaas særlig ustyrlige og rømmelystne sendt enkeltvis med vanlig fangetransport, de øvrige, i et antal av 168, blev befordret i to vendinger med leiet dampskib til Sandnes og videre med ekstratog paa jernbanen til Nærbø station, hvorfra tvangsarbeiderne paa to store lasteautomobiler kjørte de 5 kilometer landevei op til anstalten. Saavel transporten gjennom Kristiania — der foretoges i dertil leiede spurvogner — og indskibningen der som ilandstigningen i Sandnes og jernbanereisen derfra fandt sted saa tidlig om morgenen, at man ikke blev forstyrret av tilskuere, og begge transporter foregik uten uheld eller uregelmæssigheter av nogen art.

Naar der til arbeidshuset er indkjøpt en saa betydelig eiendom, bestaaende væsentlig av udmerket dyrkningsland og beliggende i en landsdel, hvor de klimatiske forhold tillater utearbeide saagodtsom hele aaret, da er dermed angit, at jordopdyrkning og jordbruk er ment at skulle utgjøre

den viktigste arbeidsgren. Dette arbeide forbinder mange egenskaper som gjør det særlig skikket som beskjeftigelse for tvangsarbeidere. De fleste av disse kan intet haandverk, og om man vil forsøke at oplære dem i et saadant blir de sjelden andet end fuskere i faget og driver det i regelen ikke til at præstere fuldt haandverksmæssig arbeide. Hakke og spade lærer de derimot snart at bruke nogenlunde tilfredsstillende. Dertil kommer at utearbeidet virker heldig baade fysisk og moralsk. Arbeiderne hærdes og vinder kræfter — hvilket er den første betingelse for moralsk at kunne reise disse mennesker, hvis legemlige svækkelse oftest staar i aarsaksforhold til deres moralske brøst. Og de bitre tanker som hindrer enhver tilnærmelse trives ikke saa godt ute paa heien som bak fængselsmuren.

Imidlertid kan man ikke beskjeftige alle tvangsarbeiderne med utearbeide. Enkelte lider av saadann legemlige skropeligheter og skavanker, at det ikke kan nytte at ta dem med paa utearbeide. Andre er av et saa opsætsig og ustyrlig gemyt, at det vil være farlig at slippe dem ut — ihvertfald før de er tilbørlig disciplinert ved et kortere eller længre ophold i celle eller ihvertfald inden døre. Dernæst gjælder det at de som er haandverkere helst bør beskjeftiges i sit fag, baade fordi de derved gjør mest nytte og forat de skal vedlikeholde sin øvelse. Som allerede av plankomiteen antydet er det ogsaa ved en anstalt som denne — navnlig naar den har en isolert beliggenhet — nødvendig at man har ordentlig utstyrte verksteder til forfærdigelse og istandsættelse av fornødne redskaper, husgeraad, beklædning m. v. Foruten for arbeidshuset selv søker man at faa mest mulig arbeide for offentlige myndigheter. Saaledes har man i adskillig utstrækning drevet reparation av skotøi for de militære avdelinger fra den nærliggende Malde eksercerplads, forarbeidelse av kulkurver for marinen o. s. v. Dernæst har man søkt at komme i forbindelse med de større næringsdrivende i distriktet: man har saaledes for en fabrikant i bygden forarbeidet et stort antal plogstyrer av træ samt

blokker med tilbehør for stenbukker, for hermetikfabriker i Stavanger flere hundrede røkerammer (for sardiner) o. s. v.

De arbeidere som ikke er haandverkere, men som allikevel av en eller anden grund maa beskjæftiges indendørs, saavel som utearbeiderne paa uveirdage og om vinteren i morgen- og aftentimerne sysselsættes væsentlig med forskjellig husflidsarbeide.

I denne forbindelse kan nævnes, at man for bedst mulig at udnytte dagslyset har sat middagen saa sent som fra 2 til 3. I vintertiden arbeides der ute bare i formiddagsøkten fra 10 til 2, mens arbeiderne sysselsættes inde saavel om morgenen fra 6¹/₂ til 9¹/₂ som om eftermiddagen fra 3 til 6¹/₂. At dele en økt mellem ute- og indearbeide er uheldig, da man derved spilder for megen tid med at hente og bringe redskaper, skifte skotoi, marschere frem og tilbake til arbeidspladsen o. s. v.

De husflidsarbeider som man særlig har drevet er tilvirkning av sponkurver for bær-eksport, av simplere leketøi som smaa træhester, baater o. lign., binding av kokosmatter for en dormattefabrik o. s. v. — altsammen arbeidsgrener som er lette at lære, trenger liten plads og litet verktoi. Endel av utearbeiderne har man, i den tid da mørke eller uveir har hindret arbeide i aapen mark, beskjæftiget med pukking og hugning av sten i et dertil opført skur, hvor der er indlagt elektrisk lys.

Endelig beskjæftiges selvfølgelig et ikke ubetydelig antal personer med rengjøring, arbeide i kjøkken, bakeri og vaskeri.

Som allerede bemerket blir dog jordbruks- og navnlig dyrkningsarbeide den væsentligste beskjæftigelse. I det øieblik nærværende skrives er der av et belæg paa 183 mand 100 utearbeidere, heri iberegnet murere og tommermænd som er beskjæftiget ute. De erfaringer man hittil har gjort med hensyn til tvangsarbeidernes anvendelse til jordarbeide er meget opmuntrende. Det har vist sig ikke at være forbundet med særlige vanskeligheter at opretholde orden og

disciplin, arbeidet har gaat med liv og lyst og endnu har ingen vundet friheten ved rømning. Til dette gunstige resultat har uten tvil den omstændighet bidraget, at man har søkt at gjøre utearbeidet til en særlig eftertraktet beskæftigelse som det føles som en straf at miste. Dette er bl. a. opnaadd derved at man har latt utarbeiderne faa et litet tillæg (av flesk, kjøt, fisk o. s. v.) til sin mellemfrokost samt 1,5 cm. tobak ekstra. De som viser sig dovne eller uduelige under utearbeidet blir skeiet ut og sat til det mindst tillok-kende arbeide indendørs.

Efter de erfaringer man fra Kristiania tvangsarbeidsanstalt hadde med hensyn til tvangsarbeidernes ubændige rømmelyst var det med adskillig spænding man begyndte med utearbeidet. I det aar anstalten har været i drift har der fundet sted to rømninger og et forsøk derpaa. I det sidstnævnte tilfælde hadde vedkommende gjemt sig i en laave, hvor han blev fundet, før han hadde faat anledning til at stikke av. I de to andre tilfælde blev rømlingerne — henholdsvis 1 og 2 mand — av funktionærer fra anstalten paagrepet i de tilgrænsende bygder, før de hadde tilbragt et døgn i friheten. Arbeidshuset eier et par dresserte politihunder, hvis blotte tilstedeværelse uten tvil bidrar til at stagge rømmelysten. Grunden til at rømninger ikke har fundet sted i større utstrækning tør imidlertid likesaa meget være at søke i anstaltens isolerte beliggenhet. Hvor en slik anstalt ligger inde i eller i nærheten av en større by, med dens mangehaande tillokkelser — saasom den lette adgang til drik og fruentimmer — med kamerater utenfor til bistand og med anledning til at forstikke sig og til at skaffe sig civile klær, er rømning det hvorom tankerne stadig kredser. De store øde vidder som omgir Opstad synes derimot at virke beroligende paa gemytterne.

Hvor det hensigtsmæssig lar sig gjøre — som navnlig ved brytning av nylænde og ved grøftegravning — beskæftiges arbeiderne samlet paa et mindre omraade, i avdelinger paa 20—30 mand under ledelse av 2 funktionærer, en ar-

beidsformand som personlig deltar i arbeidet — for at vise hvorledes det skal utføres og for at sette den rette fart i det — og en betjent som fører bevogtningen og har tilsyn med at ingen dövner av. Et effektivt tilsyn kan vanskelig føres av den som selv skal arbeide. Ved det egentlige gaardsbruk — ploining, harving, gjødselkjøring, saaning, indhøstning o. s. v. lar det nævnte system sig vanskelig gjennomføre, idet man her er henvist til at beskjeftige arbeiderne mere spredt og late den enkelte arbeide mere paa egen haand. Det er ikke alle tvangsarbeiderne som er skikket for en saadan mere selvstendig virksomhet. Det er netop et særkjende for en stor del av disse mennesker at de mangler tiltak og foretagsomhet og derfor trenger stadig tilsyn og ledelse. Man maa av den grund foreta et skjønnsomt utvalg av de bedste til de nævnte arbeider. De som f. eks. faar en hest at kjøre, vet derfor ogsaa i regelen at sette pris paa den tillid som vises dem, og de setter gjerne sin ære i at stille pent med hesten og vise sig som dygtige kjørere.

I den øvre del av feltet findes betydelige torvmyrer. Sommeren 1915 blev her skaaret ca. 900 læs brændtorv, væsentlig til bruk for funktionærene. Man foretok imidlertid ogsaa forsøk med torv som brændsel under dampkjelerne. Disse forsøk viste et saa gunstig resultat, at man har besluttet iaar at skjære saa meget torv at man kan anvende en betydelig del derav til det centrale dampanlæg og derved kan opnaa en betragtelig forminskelse i kulforbruket. Under torvskjæringen er arbeiderne beskjeftiget saa langt borte, at de ikke kan gaa ned til anstalten til maaltiderne. De tilbringer derfor hele dagen ute, idet maten til mellemfrokost og middag kjøres op til dem i dertil indrettede kasser, hvori matspandene sættes ned.

Det var en forsvindende del av det indkjøpte felt som var opdyrket, nemlig kun indmarken til 4 av de bruk hvorav eiendommen bestaar. Disse dyrkede partier ligger som smaa

indsnit i ytterkanterne, omtrent midt paa det langstrakte felt, paa begge sider av dette. Nydyrkningen er paabegyndt som en utvidelse av de gamle dyrkede arealer indover mot midten, hvor anstalten ligger.

Til indbjergning av avlingen og til fjøs- og staldrum for besætningen har man foreløbig ikke andet end de gamle uthus paa de indkjøpte gaarder. De er trange, uhensigtsmæssige og ligger spredt, hvilket bidrar til at gjøre driften tungvint. Naar opdyrkningen har naadd et visst omfang blir det nødvendig at bygge nye, centralt beliggende fjøs-, stald- og ladebygninger. Disse skal opføres udelukkende ved tvangsarbeiderne. Efterat opdyrkningen har naadd til de mere avsides liggende dele av feltet kommer — som en fjernere fremtidsplan — anlæg av en eller flere kolonier.

Feltet er paa alle kanter omgit av hei- og myrstrækninger, til hvis opdyrkning og uttapning arbeidshusets bi-stand vil bli mottat med glæde. Anstalten vil saaledes ikke i nogen overskuelig fremtid staa forlegen for arbeide.